CONCEPTE BIZANTINE ÎN INTERPRETARE RUSĂ. *TRANSLATIO IMPERII* ŞI SIMFONIA

Iuliana NIŢESCU

Within the medieval political framework, the Christian and roman elements are crucial for the recognition of the imperial status. This study aims to describe the Russian interpretation of two byzantine concepts related to these elements, namely *translatio imperii* and symphony. We argue that these concepts were integrated as an inherent part of the Russian culture, both by the political and ecclesiastical powers, and contributed to shaping the Russian understanding of the divine origin of the tsars' power.

In the attempt to place Russia in the sacred history of the world, a number of texts are developed in which Russia is portrayed as the ultimate destination for the imperial regalia, following the prophecy of the four empires from the biblical book of Daniel. By claiming the transfer and ownership of regalia, Russia becomes the final Christian empire and a new Rome. But as the power of the sovereign increases, the Church uses the concept of symphony between the two powers, in order to maintain its autonomy. The development of these concepts will be analyzed by comparing different written sources from the period.

Keywords: *translatio imperii*, symphony, Christian political theology, Moscow -third Rome, regalia, Ivan the Terrible

1. Introducere

Transformarea Rusiei într-un imperiu duce la necesitatea legitimării noului statut după modelul utilizat de celelalte puteri europene, anume prin legarea statului de ideea imperială prin principalele ei componente, teologia politică a creştinismului şi moştenirea romană. În acest studiu vom analiza modul în care două concepte esenţiale pentru atingerea acestui scop, *translatio imperii* şi simfonia dintre politic şi religios, sunt înţelese în spaţiul rus în secolele al XV-lea şi al XVI-lea.

Cel mai adesea, studiu influenţelor bizantine asupra ruşilor se referă la împrumuturile şi relaţiile directe de după creştinarea Rusiei Kievene şi la preluarea intenţionată a elementelor bizantine pentru construcţia teoriei de Moscova, a treia Romă. În acest studiu urmărim modul în care cele două concepte de origine bizantină au fost utilizate în spaţiul rus ca parte intrinsecă a relaţiilor dintre puterea

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

politică şi cea religioasă. În acest scop, vom analiza texte ale perioadei în care aceste idei sunt folosite, atât documente oficiale, cât şi povestiri cu o circulaţie mai largă.

Translatio imperii are rolul de a plasa statul în ordinea lumii stabilită de divinitate. Istoria continuă a lumii, de la Facere până la Judecata de Apoi, cuprinde şi istoria mundană, astfel că acest parcurs are o direcţie de mers prestabilită, clară. Interpretarea istoriei prin profeţia celor patru imperii apropia lumea de sfârşitul promis, deoarece imperiul creştin era deja cel de-al patrulea, ultimul. De aici rezultă necesitatea de a păstra acest imperiu, chiar dacă evenimentele politice par să infirme existenţa sa. Imperiul poate fi păstrat prin transmiterea lui de la o entitate politică la altă, aşa cum prima Romă a fost transferată la cea de-a doua, Constantinopolul. Acest act de *translatio imperii* nu se baza pe formule politice, ci pe binecuvântarea divină şi sinceritatea credinţei creştine din teritoriul respectiv.

Odată transferat imperiul, simfonia negociază raportul dintre politic şi religios şi funcţionează, dacă putem spune aşa, ca o primă tentativă de separare a puterilor în stat, deoarece teologia politică a vremii vede puterea politică de aceeaşi origine cu cea religioasă, dar cu atribuţii diferite. Suveranul şi mitropolitul lucrează împreună pentru bunăstarea poporului pe care Dumnezeu l-a dat în grija lor, dar cu prerogative delimitate şi respect reciproc.

2. Originile bizantine

2.1. *Translatio imperii*

Când împăratul Constantin decide fondarea unei noi capitale a Imperiului Roman apare şi nevoia legitimării simbolice a acestei mutări, chiar dacă ea nu semnifica o transmitere a puterii imperiale propriu-zise. Noul oraş, Constantinopol, primeşte încă de la început titulatura de „nouă Romă”[1], iar aici sunt transferate simboluri ale conducerii precum instituţia senatului sau obiecte concrete din Roma. Un astfel de obiect este Palladium, statuia zeiţei Atena care era percepută drept garanţia securităţii oraşului. Originea ei era una divină, legenda spunea că a căzut din cer în Troia, unde a devenit obiect de veneraţie. Deoarece proteja oraşul, Odiuseu şi Diomede au reuşit să o scoată din cetate, iar Troia a căzut în mâinile

[1] Printre primele atestări ale titlului se numără un discurs din 357 al lui Themistus, ambasador la curtea lui Constantin al II-lea, sau lucrările Sinodului ecumenic de la Constantinopol, din 381. ((Lucy Grig, Gavin Kelly, *Two Romes. Rome and Constantinople in Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012, p. 11).

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

grecilor abia după acest moment. Statuia ar fi fost recuperata de Enea, care a dus-o la Lavinium, de unde a ajuns la Roma, pentru ca apoi să fie mutată în Constantinopol, în forumul lui Constantin[1].

Titlul de imperial a devenit motiv de dispută între Imperiul Bizantin şi Europa occidentală odată cu încoronarea lui Charlemagne de către papa Leon al III-lea. Pentru că nu puteau exista doi „împăraţi romani" conform teologiei politice a evului mediu, papa a profitat de conducerea împărătesei Irina la Constantinopol şi, considerând tronul vacant, îl încoronează cu titlul de împărat pe Charlemagne la 25 decembrie 800. Primirea titlului imperial nu se limitează doar la ceremonie, ci este necesară şi o plasare a noului împărat în cadrul succesiunii romane. Cu permisiunea papei, Charlemagne ia marmură din palatul lui Teodoric de la Ravenna, pe care o foloseşte la construcţia capelei castelului său din Aachen[2].

După fărâmiţarea Imperiului Franc, Otto I primeşte titlul de împărat şi fondează astfel Sfântul Imperiu Roman German. Atât francii şi germanii, cât şi bizantinii se foloseau de ideea de *translatio imperii* pentru a-şi justifica folosirea titlului imperial. Argumentul bizantin s-a dezvoltat mai ales în contextul încoronării lui Otto I şi se baza pe mutarea capitalei la Constantinopol, alături de cele mai importante instituţii romane, senatul şi armata[3]. Pentru bizantini, mutarea capitalei nu era percepută ca o ruptură între prezentul creştin şi trecutul Imperiului Roman, ci se vedeau în continuare a fi Imperiul Roman. În mediul catolic se considera ca papa avea puterea de a transfera titlul imperial şi astfel s-ar fi realizat tranferul dinspre bizantini. Pornind de la argumentul bizantin, ruşii vor folosi *translatio imperii* pentru a justifica utilizarea titlului de „ţar".

Conceptul de *translatio imperii* este tipic gândirii medievale, care nu face o diferenţiere netă între istoria sacralizată şi istoria mundană, ci timpul este văzut ca un moment al eternităţii. Transferul de putere printr-o succesiune de imperii pornea de la exegeza lui Orosius la *Cartea lui Daniel*, mai exact, la visul lui Nabucodonosor

---

[1] Sarah Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 69.

[2] Beat Brenk, *Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus Ideology*, „Dumbarton Oaks Papers", vol. 41, Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger on His Seventy-Fifth Birthday, 1987, pp. 108-109.

[3] D.M. Nicol, *Byzantine political thought*, în *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-c.1450*, J.H. Burns (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2007, p. 59.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

tălmăcit de către Daniel. Puterea imperială ar fi trecut de la un imperiu la altul (Babilonian, Pers, Macedonean, Roman), iar forma sa ultimă ar fi imperiul creştin (de fapt, Imperiul Roman creştinat). Transferul de putere politică era dublat şi de un transfer de cultură şi cunoaştere, *translatio studii*[1]. Astfel, nu putea exista decât un singur centru, atât politic, cât şi cultural.

2.2. Simfonia

Începând cu împăratul Constantin cel Mare, Imperiul Roman devine imperiu creştin, iar ideile politice capătă o interpretare nouă şi un sens escatologic. Relaţia dintre puterea politică şi noua autoritate religioasă trebuie definită, situaţie care duce la apariţia conceptul de simfonie între puteri. Originea oricărei autorităţi pe pământ nu poate fi decât Dumnezeu, iar împăratul este alesul său, după modelul biblic. Astfel, cele două puteri de origine comună trebuie sa conlucreze pentru binele poporului, iar simfonia indică modul în care această conlucrare trebuie să se producă.

Poate cea mai importantă exprimare juridică a simfoniei se regăseşte în codul de legi al lui Justinian, mai exact în Novela 6[2], unde se formulează distincţia *sacerdotium* şi *imperium*, alături de rolul împăratului în medierea celor două. *Sacedotium* şi *imperium* sunt definite ca daruri divine complementare, *imperium* având în grijă problemele terestre, iar s*acerdotium* aspectele divine. Simfonia dintre cele două puteri este esenţială pentru bunăstarea poporului, iar împăratul are datoria de a supraveghea această armonie[3].

> There are two major gifts which God has given unto men of His supernal clemency,the priesthood and the imperial authority—*hierosyne* and *basileia*; *sacerdotium* and *imperium*. Of these, the former is concerned with things divine; the latter presides over the human affairs and takes care of them. Proceeding from the same source, both adorn human life. Nothing is of greater concern for the emperors as the dignity of the priesthood, so that priests may in their turn pray to God for them[4].

O teoretizare a simfoniei din perspectiva Bisericii îi aparţine patriarhului Fotie, în *Epanagoge*: „The temporal power and the priesthood relate to each other as

[1] Jacques LeGoff, *La civilization de l'Occident médiéval*, Flammarion, Paris, 2008, pp. 140, 145.
[2] Novelele sunt adăugiri ulterioare la *Codus juris civilis*.
[3] Steven Runciman, *Teocraţia bizantină*, Nemira, Bucureşti, 2012, p. 64.
[4] Petros Vassiliadis, 'Orthodox Christianity', In *God's Rule. The Politics of World Religions*, ed. J. Neusner. Washington, DC: Georgetown University Press, 2003, p. 99.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

body and soul; they are necessary for state order just as body and soul are necessary in a living man. It is in their linkage and harmony that the well-being of a state lies"[1]. Deşi textul nu a fost adoptat ca document oficial al imperiului[2], el este important pentru a vedea cum aceasta relaţie dintre puteri era percepută în cadrul Bisericii.

Simfonia nu a reprezentat o teorie politică elaborată şi aplicată constant în Imperiul Bizantin, ci a fost mai de grabă o aspiraţie de atins[3]. Sprijinul reciproc al puterilor nu înseamnă şi un amestec de roluri, se încearcă o delimitare. Fiecare are propriile legi şi propriile aspecte pe care trebuie să le gestioneze, statul nu este condus după legile Bisericii, şi nici Biserica după legile statului. Ele acţionează împreună, pe paliere diferite, pentru a contribui la atingerea unui scop comun, statul să menţină supravieţuirea sistemului politic al imperiului creştin până la a doua venire a lui Hristos, iar Biserica să se preocupe de viaţa spirituală a comunităţii şi obţinerea mânturirii[4]. Ca ideal, simfonia evocă conceptul biblic al binecuvântării divine date suveranului, dar condiţionată de credinţa acestuia[5].

3. Moscova, a treia Romă sau *Translatio imperii*

Dezvoltarea ideilor creştine despre puterea politică dau conceptului de *translatio imperii* o relevanţă în primul rând escatologică, şi abia apoi politică. Dacă Imperiul Roman creştinat este ultimul imperiu de dinaintea Judecăţii de Apoi, el nu poate dispărea, chiar dacă în plan mundan aşa pare. Dispariţia imperiului ar crea dezordine în relaţia microcosmos-macrocosmos. Din perspectivă politică, momentul 1453 însemna tocmai dispariţia imperiului, fapt care lăsa deschisă calea altor teritorii ortodoxe să revendice moştenirea creştină a Imperiului Roman.

Conceptul nu era necunoscut în lumea slavă, fusese utilizat încă dinainte de căderea Imperiului Bizantin de către conducători sârbi şi bulgari care revendicau

[1] *Idem*.
[2] Lucian N. Leuştean, *The concept of symphonia in contemporary European Orthodoxy*, „International journal for the Study of the Christian Church", vol. 11, nr. 2-3, 2011, p. 191.
[3] John Anthony McGuckin, *The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Blackwell, Malden-Oxford, 2008, p. 391.
[4] Leuştean, *op. cit.*, p. 189.
[5] McGuckin, *op. cit.*, p. 395.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

titlul de ţar. O traducere bulgară a cronicii lui Constantin Manasses înlocuieşte Constantinopolul cu Târnovo în contextul transferului de putere dinspre Roma[1]. Astfel, dezvoltările ruse ale ideii de *translatio imperii* nu sunt singulare.

În Rusia, această idee a fost afirmată şi consolidată prin apelul la povestiri, care urmează prin tematica lor profeţia celor patru imperii şi plasează Rusia în punctul ultim al profeţiei. Pentru a exemplifica acest tip de scrieri am ales *Povestirea despre Babilon*, *Povestirea despre mitra albă din Novgorod* şi *Povestirea despre cnejii de Vladimir*, deoarece imaginea lor de ansamblu oferă un ciclu complet al transferului.

Transferul de putere imperială, în acest caz, se realizează prin obiecte învestite cu puteri politico-religioase: regalii şi mitra episcopală. Prezenţa lor într-un oraş sau altul semnifică protecţia divină şi corectitudinea credinţei de acolo. Când aceste atribute sunt ameninţate, obiectele sunt transferate către un nou oraş, care va prelua rolul de centru al lumii creştine.

Povestirea despre Babilon prezintă drumul coroanelor regale de la Babilon în lumea creştină. Împăratul bizantin Vasile porunceşte către trei trimişi, printre care şi un rus, să meargă la ruinele vechiului Babilon pentru a aduce „semne" de la cei trei tineri iudei aruncaţi în cuptorul încins de către Nabucodonosor. Cei trei găsesc mormintele sfinţilor şi vor să ia o cupă de aur de acolo, ca semn, însă o voce îi trimite în palatul împăratului, să ia semnul pe care îl căutau. În palat găsesc două coroane, a lui Nabucodonosor şi a împărătesei sale, iar alături de ele o scrisoare care spunea să fie duse împăratului Vasile şi împărătesei Aleksandra. Trimişii ajung la împărat cu regaliile, iar patriarhul le va folosi pentru a-l încorona[2].

Chiar dacă povestirea face referire strict la transferul din Babilon spre Imperiul Bizantin, apar şi trimiteri la drumul următor, cel spre Rusia. Dorinţa iniţială a împăratului de a trimite sirieni creştini după semn nu poate fi îndeplinită deoarece era nevoie de trimişi din neamuri diferite, căci inscripţia care marca mormântul sfinţilor era scrisă în trei limbi, inclusiv în rusă. Autorul oferă indicii spre viitorul regaliilor prin aceste detalii şi pregăteşte astfel introducerea Rusiei în profeţia imperiilor lumi. Este importantă de remarcat şi apariţia tinerilor iudei, ceea ce indică popularitatea de care se bucura această carte biblică. *Povestirea despre Babilon* nu este unică în perioadă, ci s-a dezvoltat o întreagă serie de scrieri despre

[1] Cyril Toumanoff, *Moscow the Third Rome Genesis and Significance of a Politico Religious Idea*, „Catholic Historical Review", vol. 40, nr. 4, Jan., 1955, p. 434.

[2] *Skazanie o Vavilone*, Podgotovka teksta, perevod i kommentarii N.F. Droblenkovoi, http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4973 accesat 26.06.2015.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

Babilon. Unele texte îl prezintă pe Nabucodonosor ca fiu al lui Solomon, întărind astfel legătura cu ideea de imperiu creştin, iar în alte variante împăratul Vasile le spune trimişilor exact ce să caute, sceptrul şi coroana Monomahilor[1].

Firul transferului de regalii este urmat în *Povestirea despre cnejii de Vladimir*. Textul relatează istoria lumii de până la cneazul Vladimir Monomahul. Începe cu momentul biblic al lui Noe, vorbeşte despre Alexandru Macedon, dinastia ptolemeică şi perioada lui Caesar. Odată cu apariţia noului împărat universal Augustus, *Povestirea* se apropie de spaţiul rus. Împăratul numeşte conducători pentru teritoriile pe care le avea sub stăpânire, iar în zona Vistulei îl trimite pe Prus, rudă a sa. Din acest punct, istorisirea caută puncte comune cu cronicile ruse. Când i se apropia moartea, Gostomîsl, conducător în Novgorod, îşi sfătuieşte curtenii să ceară conducător înţelept din Prusia. Astfel ajunge Riurik, alături de fraţii săi, la Novgorod. Apoi este menţionat Vladimir cel Mare, urmaş al lui Riurik, şi *Povestirea* trece la momentul central, cneazul Vladimir Monomahul şi relaţia cu Bizanţul. Cneazul îşi aminteşte de succesul militar al strămoşilor săi în luptele cu Constantinopolul şi îşi doreşte să reînvie tradiţia. După un atac al ruşilor, împăratul bizantin Constantin Monomahul trimite o delegaţie la Vladimir, pentru a negocia pacea. Împăratul trimite crucea făcută din lemnul crucii lui Hristos, o coroană, o cupă a lui Augustus şi multe alte daruri. *Povestirea* se încheie cu apostazia bizantinilor care au acceptat credinţa latinilor, astfel că ruşii rămân singurii credincioşi ortodocşi[2].

Povestirea despre cneji de Vladimir oferă o relatare este mult mai complexă decât în cazul transferului de regalii dinspre Babilon. Putem considera că reprezintă o maturizare a recepţiei conceptului de *translatio imperii*, deoarece integrează, uneori prin amănunte ce par nesemnificative la o primă lectură, toate elementele necesare legitimării dinastiei riurikide, iar în acest scop urmează trei tipuri de modele legitimatoare.

Prima parte a *Povestirii* oferă un model legitimator biblic, relatarea începând cu fragmente din viaţa lui Noe. Prin un astfel de început, textul se încadrează în mentalitatea medievală, care vedea istoria biblica şi istoria umană ca un singur

[1] M.O. Skripil', *Skazanie o Vavilone grade*, „Trudî Otdela Drevnerusskoi Literaturî", vol. 9, Akademia Nauk SSSR, Moscova, 1953, pp. 127-128.
[2] Rufina Petrovna Dmitrieva, *Skazanie o kniaz'iah Vladimirskih*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, Leningrad, 1955, pp. 171-178.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

proces în desfășurare. Astfel, dinastia moscovită este pusă în legătură cu întreaga istorie a omenirii şi devine parte a planului divin.

Al doilea mod de legitimare este apelul la moştenirea Imperiului Roman clasic, încă păgân. Legătura directă dintre Prus şi primul împărat roman, Augustus, face referire la puterea imperială venită nemijlocit de la prima Romă, dar poate fi legată şi de faptul că Hristos a trăit în timpul acestui împărat. Sublinierea descendenţei din Augustus a lui Riurik, „Riurik, coborât din neamul ţarului roman Augustus”[1], nu lasă loc de îndoială asupra legăturii directe Augustus-Prus-Riurik.

Al treilea model legitimator aminteşte de *Povestirea despre Babilon*, prin transferul de regalii, şi leagă suveranul moscovit de Imperiul Bizantin şi profeţia celor patru imperii. De-a lungul textului apar referiri la acest transfer care a avut loc între toate imperiile universale, până la ruşi. La încoronarea lui Augustus s-au folosit veşminte ale primului împărat al Egiptului, coroana regelui Indiei, adusă de Alexandu Macedon, mantia lui Felix, primul împărat universal[2]. Un alt transfer legendar se produce în cazul Constantinopului, căruia *Povestirea* îi atribuie ca întemeietor pe cel de-al doilea soţ al mamei lui Alexandru cel Mare. Împăratul bizantin îi trimite lui Vladimir regalii care fac legătura cu toate modelele legitimatoare prezente în *Povestire*. Crucea din lemnul crucii lui Hristos face legătura cu modelul biblic şi rolul dinastiei în planul divin. Coroanei de pe capul împăratului bizantin nu i se specifică originea, şi deşi ar avea potenţialul de a deveni simbol doar al transferului dinspre Constantinopol, pusă în legătură cu *Povestirea despre Babilon* face trimitere la transferul complet, de la primul imperiu universal la ultimul. Cupa lui Augustus trimite la originile Imperiului Roman şi întăreşte legătura genealogică prezentată anterior.

Povestirea despre Babilon şi *Povestirea despre cnejii de Vladimir* oferă un cadru complet al transferului de putere între imperiile universale din perspectivă politică. Din perspectiva stilului, ele se aseamănă mai mult cronicilor, iar legătura cu puterea religioasă este prezentă doar în măsura în care ele au o sursă comună, iar reprezentanţii Bisericii folosesc regaliile pentru a-i încorona pe împărat sau cneaz.

Un al treilea text din aceeaşi perioadă completează ideologic *translatio imperii* către Rusia, prin dimensiunea ecleziastică. *Povestirea despre mitra albă din Novgorod* urmăreşte consolidarea statutului Bisericii din Novgorod, ulterior extinsă asupra întregii Biserici Ruse. Mitra ar fi fost un dar al împăratului Constantin cel

[1] „...Рюрика, суща от рода римъскаго Августа царя” (*Ibidem*, p. 175).
[2] *Ibidem*, p. 174.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

Mare către Papa Silvestru, dar din cauza păcatelor Romei a ajuns la patriarhul Constantinopolului. Patriarhului Filofei i s-au arătat Papa Silvestru şi împăratul Constantin care i-au profeţit căderea viitoare a oraşului sub musulmani din cauza păcatelor oamenilor, iar apoi i-au cerut să trimită mitra arhiepiscopului din Novgorod, după voia lui Hristos. Arhiepiscopul Vasile este anunţat de un înger de primirea mitrei, iar a doua zi, cand trimisul patriarhului ajunge la Novgorod, primeşte mitra în prezenţa slavei divine[1].

Autorul *Povestiri despre mitra albă* nu este cunoscut cu exactitate, dar un posibil autor este Dmitri Gherasimov, traducător şi diplomat din Novgorod[2]. Transferul mitrei la Novgorod este doar unul dintre episoadele povestite de text, mai apar relatări ale vieţii lui Constantin cel Mare şi felul în care Papa nu a respectat mitra şi s-a îndepărtat de adevărata credinţă[3]. Observăm că textul nu face referiri la puterea politică decât în raportul ei cu cea religioasă, invers decât în cazul povestirilor anterioare, unde puterea politică era în prim plan. Oraşele pierd mitra din cauza decăderii religioase, nu a conducerii slabe, iar rolul textului este să consolideze statutul puterii religioase, şi nu pe cel al puterii politice.

Chiar dacă autorul foloseşte mult din *Donaţia lui Constantin*, textul devine o opera originală prin partea care se referă la Novgorod, iar contextul în care este produsă este cel al polemicilor din interioril Bisericii şi al scrierilor anticatolice[4]. Odată cu moştenirea simbolului adevăratei credinţe, mitra, Biserica Rusă putea pretinde şi autonomia faţă de politic, pe care împăratul o acordase Papei Silvestru, şi să o folosească drept argument în problema posesiunii pământului[5]. Trebuie menţionat faptul că la momentul respectiv o figură marcantă a Novgorodului era arhiepiscopul Ghenadie, nu un conducător politic, iar acesta era în plin proces de îndepărtare a ereziei celor „asemenea evreilor". Din acest motiv apare nevoia de a consolida statutul Bisericii mai degrabă decât pe cel politic.

---

[1] *Povesti' o Novgordskom belom klobuke*, http://www.portal-slovo.ru/history/39514.php, accesat 24.08.2015.

[2] N.N. Rozov, *Povesti' o Novgordskom belom klobuke kak pamiatnik obşcerusskoi publiţistiki XV veka,* „Trudî Otdela Drevnerusskoi Literaturî", vol. 9, Akademia Nauk SSSR, Moscova, 1953, p. 182.

[3] *Ibidem.*, pp. 183-184.

[4] *Ibidem*, p. 199.

[5] Joseph L. Wieczynski, *The Donation of Constantine in Medieval Russia*, „The Catholic Historical Review", vol. 55, no. 2, Jul., 1969, p. 168.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

În cele din urmă, mitra va deveni un element al centralizării autorității politice şi religioase. Macarie, fost arhiepiscop al Novgorodului, va aduce mitra la Moscova, iar sinodul din 1564 decide ca mitra să fie purtată de mitropolitul Moscovei, deoarece acesta este conducătorul întregii Biserici Ruse, inclusiv al arhiepiscopiei Novgorodului[1].

Povestirea despre mitra albă, deşi mult mai restrânsă decât cea a regaliilor, oferă mult mai multe detalii cu privire la rolul ruşilor în planul divin. Face o serie de profeții, printre care şi cea a obținerii statutului de patriarhie, iar stilul în care este scrisă aminteşte de epistolele lui Filofei din Pskov:

> Căci străvechea Romă a căzut din credința creştină din mândrie şi prin propria voință, în noua Romă – în Constantinopol asuprirea musulmanilor de asemenea va distruge credința creştină. Şi doar în a treia Romă, adică pe pământul rusesc, harul Sfântului Duh va străluci. Aşa să ştii, Filofei, că toate regatele creştine vor veni la sfârşitul lor şi se vor aduna într-un singur regat rus, spre binele întregii ortodoxii. Căci în anii de demult, prin porunca ţarului ţării, Constantin, din acest oraş al conducerii, a fost dată coroana regală ţarului rus. Această mitră albă va fi dată acum arhiepiscopului Marelui Novgorod, prin voința ţarului ceresc, Hristos. Şi după cât această coroană este binemeritată aceluia, pentru că ea este, în aceleşi timp, şi măsura arhierească a coroanei ţarului şi cea spirituală.[2]

Mitra devine un echivalent al coroanei Monomahilor pentru puterea religioasă. Felul în care este dezvoltată ideea celei de-a treia Rome în acest text este un argument în favoarea originii ecleziastice a ideologiei. Noua Romă este o urmare firească a procesului de *translatio* în cadrul imperului creştin. Ordinea mundană este stabilită de divin, dovadă intercesiuniea îngerilor în transferul mitrei, iar Biserica este cea care păzeşte păstrarea ordinii. Mitra a trecut de la un oraş la altul nu pentru ca împăratul sau statul nu au îndeplinit voința lui Dumnezeu, ci pentru că nu mai era

---

[1] Boris Uspenski, *Ţar' i patriarh. Harizma vlasti v Rossii (Vizantinskaia model' i ee russkoe pereomsmîslenie)*, Şkola „Iazîki russkoi kul'turî", Moscova, 1997, p. 429.

[2] „Ибо древний Рим отпал от христианской веры по гордости и своевольству, в новом же Риме — в Константинограде, притеснением мусульманским христианская вера погибнет также. И только в третьем Риме, то есть на Русской земле, благодать святого духа воссияет. Так знай же, Филофей, что все христианские царства придут к своему концу и сойдутся в едином царстве русском на благо всего православия. Ибо в древние годы повелением земного царя Константина от этого царствующего града царский венец дан был русскому царю. Белый же этот клобук изволением небесного царя Христа ныне дан будет архиепископу Великого Новгорода. И насколько этот венец достойней того, потому что одновременно он есть и архангельской степени царский венец и духовной" (*Povesti o novgordskom belom kluboke, op. cit.).*

BDD-A27239 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

respectată adevărata credinţă. Astfel, noua Romă este o teorie în primul rând religioasă, şi abia apoi politică, dar politică aşa cum era înţeleasă în perioada medievală, o putere de aceeaşi origine cu cea ecleziastică.

Cele trei povestiri fac referire la evenimente şi spaţii diferite, dar mesajul lor este acelaşi, Rusia este întruchiparea ultimului imperiu şi păstrătoarea Ortodoxiei. În funcţie de mesajul transmis, stilul textelor este diferit. Primele două, care fac referire la puterea politică, au un aspect de cronică, urmează o linie istorică, pe când *Povestirea despre mitra albă* are un ton profetic.

4. Simfonia dintre puteri în perioada lui Ivan cel Groaznic

Pe măsură ce statul rus devine mai puternic pe plan politic, pretenţiile cnejilor de a se amesteca în problemele religioase cresc, de la numirea mitropoliţilor, până la dispute pe probleme de cult. Încercarea prelaţilor de a-şi întări statutul în raport cu cel al puterii politice readuce în discuţie conceptul bizantin de simfonie între puterea laică şi cea religioasă.

Ritualul încoronării lui Ivan cel Groaznic din 1547, elaborat de către mitropolitul Macarie, ilustrează rolul celor două puteri şi oferă un program ideatic al domniei care începe. Ceremonia prezintă relaţiile ideale ce ar trebui să existe în societate, afirmă puterea şi limitele puterii suveranului, şi devine un model de urmat pentru societate. Încoronarea transformă moştenitorul tronului în alesul lui Dumnezeu[1]. Devine momentul ideal pentru a marca modul în care puterile cu sursă comună, divină, ar trebui să acţioneze în societate şi să conlucreze pentru a atinge scopul pentru care Dumnezeu le-a oferit oamenilor. Ca parte a sistemului ideal de conducere, simfonia dintre politic şi religios este exprimată de către mitropolitul Macarie prin discurs şi la nivel vizual.

Ceremonia este, în primul rând, un act religios. Biserica, prin reprezentantul ei legitim, ridică moştenitorul tronului la nivelul simbolic de uns al lui Dumnezeu, prin învestirea cu simbolurile originii divine a regalităţii şi prin actul mirungerii. În acest moment, Biserica este cea care legitimează suveranul. Prin discursul său, Macarie subliniază originea divină a puterii ţarului, dar şi rolul acestuia de apărător

[1] Novikova, *op. cit.*, pp. 220-221.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

al Bisericii[1]. Se acentuează îndatoririle pe care ţarul le are faţă de Biserică şi Hristos, prin puterea Căruia a devenit conducător. Simfonia se subînţelege prin originea comună a puterilor şi rolul lor de sprijin reciproc pentru conducerea supuşilor. Dacă ţarul nu ar respecta puterea religioasă, el ar încălca atribuţiile conferite în momentul încoronării. Totodată, pe lângă sensul ideatic, exprimarea simfoniei ar preveni amestecul puterii temporale în problemele religioase.

La nivel vizual, simfonia este reprezentată prin modul de prezentare a ceremoniei. Două tronuri sunt instalate în catedrală, unul pentru ţar şi unul pentru mitropolit. După încheierea ritualului propriu zis, în timpul cântărilor finale, ţarul şi mitropolitul stau pe tronurile lor[2]. Imginea pe care o au înainte cei prezenţi nu este doar una a consacrării noului ţar, ci o reprezentare viziuală a celor două puteri.

Rolul ţarului de apărător al Bisericii îi permite şi o oarecare implicare în problemele interne ale acesteia. Un astfel de exemplu este documentul sinodului din 1551, *Stoglav*. Introducerea documentului îl prezintă pe Ivan, la acea dată în vârstă de douăzeci şi unu de ani, ca iniţiator al reformei religioase, pe lângă reforma administrativă. El adresează mitropolitului, pe care îl numeşte tatăl său, o serie de întrebări la care prelaţii urmau să găsească un răspuns în cadrul sinodului[3]. Corectitudinea problemelor ridicate de ţar este confirmată faptul că el a fost inspirat de Hristos: „Iluminat de slava Duhului Sfânt s-a înflăcărat tare în interiorul său şi o dorinţă arzătoare l-a mişcat nu doar să organizeze administraţia ţării, ci şi să o îndrepte pe cea bisericească. Şi a declarat solemn tatălui său, preasfinţitul Macarie, mitropolit al întregii Rusii, şi i-a poruncit să cheme curând sinodul servitorilor lui Dumnezeu”[4].

Este greu de crezut că tânărul ţar ar fi autorul acestei reforme, mai degrabă Macarie este cel care ridică problemele administrative. Însă modalitatea de a prezenta iniţierea reformei religioase arată cum simfonia funcţiona din ambele direcţii. Alinierea puterilor consolidează statutul tânărului ţar, care demonstrează astfel că se bucură de binecuvântarea divină, dar îi oferă şi un cadru legal lui Macarie pentru a iniţia schimbări în obiceiuri deja bine înrădăcinate ale clerului. *Stoglav*

[1] *PSRL*, vol. 15, partea 1, Sankt-Petersburg, 1904, p. 150.
[2] *Ibidem*, pp. 150-151.
[3] *Stoglav*, Tipografia gubernskago pravlenia, Kazan, 1862, p. 18.
[4] „Осіяваемъ благодатію божественнаго Духа зело воспалися утробою и степлмыъ желаніемъ подвижеся. Не томко о устроеніи земскомъ но и о многоразличыхъ церковныхъ исправленіи. и возвѣщаетъ отцу своему преосвященному Макарию митрополиту всеа Русиі и соборъ божіихъ слугъ совокупити повелѣ вскоре.” (*Stoglav*, *op. cit.*, p. 24).

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

ilustrează o simfonie ideală, un ţar care se ocupă de problemele mundane ale supuşilor şi, în acelaşi timp, supraveghează corectitudinea vieţii religioase fără a încălca autoritatea Bisericii. El face doar sugestii care sunt primite cu bunăvoinţă de mitropolit şi cler, datorită iluminării Duhului Sfânt asupra ţarului. Este de remarcat şi apelativul „tată", folosit pentru a numi relaţia dintre ţar şi mitropolit. Ca reprezentant al Bisericii, Macarie poate fi văzut ca un părinte spiritual al suveranului, dar poate fi şi o referire la rolul mitropolitului pe lângă tânărul ţar orfan.

Împărţirea problemelor asupra cărora mitropolitul şi ţarul veghează pare să fie respectată la nivel declarativ şi în cea de-a doua perioadă a domniei lui Ivan cel Groaznic. Antonio Possevino, trimis al Papei la curtea lui Ivan, consemnează modul în care decurge o discuţie dintre el şi ţar pe tema diferenţelor religioase dintre ortodocşi şi catolici. În timpul discuţiei, ţarul îşi exprimă respectul pentru Biserică şi conducătorul ei, dar şi rolurile diferite ale celor două puteri: „I did not refer to the faith in the letters I sent to the Pope and I am not anxious to discuss it, for fear that I might touch upon matters that could give offense to you, Antonio, and because my duty is to attend to temporal affairs, for which I have received the blessing of my Metropolitan, not spiritual ones"[1].

Deşi oficial cele două puteri funcţionează separat, impresia pe care viaţa la curte i-o lasa trimisului papal este cu totul diferită:

> He wishes to be considered High Priest as well as Emperor, and in the splendor of his attire, his courtiers, and his other appurtenances he rivals the Pope and surpasses other kings. He has borrowed these trappings from the Greek Patriarchs and Emperors and it could be said that he has transferred to his own person the honor that is proper to pay to God alone. When seated on his throne he wears a tiara stiff with pearls and precious stones, and keeps several others by him, changing them to emphasize his wealth, a practice he claims to have inherited from the Byzantine Emperors. In his left hand he carries a crook or staff with large crystal balls, like knobs, attached to it. He is dressed in long robes, such as the Popes are accustomed to wearing when they solemnly proceed to Mass, and he wears rings set with huge stones on all his fingers. There is an ikon of the Savior to his right, and one of the Virgin Mary above his throne. Both wear white cloaks

[1] Antonio Possevino, *The Moscovia of Antonio Possevino*, University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 1977, p. 69.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

> and standing as they do on each side of the Prince with wings attached to their shoulders they look like royal bodyguards[1].

Relatările lui Possevino creează un tablou bine conturat al reprezentării raportului dintre puteri spre sfârşitul domniei lui Ivan. Restricţia implicării în problemele spirituale este încă asumată oficial şi este recunoscut rolul autonom al Bisericii în stat. În fapt, Ivan, în virtutea calităţii de suveran ales de Dumnezeu, îşi permite să îşi aroge drepturi ce nu-i aparţin şi să ofere o imagine simbolică a statutului său mai aproape de divin, decât de oameni. El recunoaşte autoritatea mitropolitului în probleme spirituale, dar cu aceeaşi uşurinţă se portretizează drept răspunzător doar înaintea lui Dumnezeu, şi nu înaintea unei altor reprezentanţi pământeşti ai divinului.

Observăm că în spaţiul rus nu este dezvoltată o expresie juridică a simfoniei dintre puteri, cum se întâmplă în Imperiul Bizantin. Ideea conlucrării şi respectului reciproc al celor două puteri apare mai ales ca pretext pentru a limita amestecul suveranului în problemele Bisericii. Simfonia se manifestă ca un fapt concret, nu ca aspect juridic. Ea este prezentă în formule oficiale şi redată la nivel vizual pentru întreaga societate. Este posibil ca societatea moscovită să nu fi simţit nevoia unei legiferări a simfoniei tocmai pentru că ideea a fost preluată odată cu acceptarea creştinismului şi privită ca un fapt de la sine înţeles, spre deosebire de bizantinii care în secolul al VI-lea încă mai negociau relaţia dintre stat şi noua religie oficială.

5. Concluzii

Consolidarea puterii politice în secolele al XV-lea şi al XVI-lea aduce în discuţie şi raportul pe care îl are cu puterea religioasă. Pentru a putea marca pe plan ideologic schimbările produse, precum fomarea viitorului stat rus în jurul cnezatului Moscovei sau obţinerea independenţei, sunt adaptate două concepte de origine bizantină care exprimă relaţiile dintre microcosmosul uman şi macrocosmosul divin.

Rolul statului în planul divin este exprimat prin traducerea conceptului de *translatio imperii* printr-o serie de povestiri care urmăresc firul profeţiei celor patru imperii şi plasează Rusia la capătul acestui drum, ultimul stat înainte de a doua venire a lui Hristos. Povestirile devin cu atât mai interesante, cu cât originea lor nu pare a fi una direct legată de mediul ecleziastic. Prin stilul asemănător cronicilor

[1] *Ibidem*, pp. 47-48.

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

istorice, ele au rolul specific de a oferi puterii politice semnificaţiile religioase necesare legitimării autorităţii şi transferă aceste semnificaţii unor obiecte concrete, simboluri ale regalităţii deja cunoscute şi folosite. Preocuparea pentru reflectarea întregului şir de transferuri ale puterii este demonstrată de referirile la întrega profeţie, iar autorii folosesc chiar şi texte catolice, precum *Donaţia lui Constantin*, pentru a oferi imaginea completă a istoriei care îşi găseşte punctul ultim în spaţiul rus.

După stabilirea locului Rusiei în istoria universală, următorul pas este legat de relaţia dintre mitropolit şi suveran, respectiv dintre Biserică şi stat. Pentru a evita amestecul puterilor este folosit conceptul bizantin de simfonie, care delimitează prerogativele puterilor şi exemplifică modul de conlucrare al lor. Din cauza modificărilor raportului de putere real, mai ales în cea de-a doua parte a domniei lui Ivan cel Groaznic, este dificil de analizat modul în care simfonia s-a manifestat concret în relaţiile dintre ţar şi mitropolit. Simfonia ideală a fost exprimată în ceremonii şi texte, cu un rol mai mult de exemplu, decât de reflectare a unei stări de fapt. Este folosită mai ales de Biserică, ca un argument împotriva amestecului ţarului în probleme religioase şi pentru a-i aminti de smerenia datorată lui Hristos, deci şi reprezentantului Său, mitropolitul.

Ceea ce face preluarea acestor concepte diferită de alte împrumuturi bizantine este faptul că ele nu au fost preluate în mod intenţionat ca parte a ideologiei moscovite. Până la aceste utilizări ruse, *translatio imperii* si simfonia erau parte componentă a teologiei politice folosită în întreaga Europă şi nu mai erau percepute a fi specific bizantine.

Forma pe care o au cele două concepte în interpretarea lor rusă este modelată de mediul ortodox în care sunt dezvoltate. Ideea de simfonie a pătruns în acest spaţiu cel mai probabil odată cu aducerea codurilor de legi ecleziastice la Kiev, după creştinare. În schimb, *translatio imperii* este legat mai mult de moştenirea romană, păgână chiar, în ciuda transformării acestei idei în contextul adoptării creştinismului. După cum am văzut, nevoia de a legitima construcţia unei noi capitale produce necesitatea de a transfera simboluri concrete, obiecte care să facă legătura cu Roma originală. Într-o primă fază, Imperiul Roman este cel care se transferă, abia ulterior acest fapt deja întâmplat este explicat în cheie creştină, prin

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

profeția celor patru imperii. Ca o viitoare temă de cercetare, ar fi interesant de văzut dacă în spațiul rus erau cunoscute aceste transferuri concrete de la Roma spre Constantinopol și dacă astfel de informații ar fi putut influența povestiriile care leagă Moscova de moștenirea romană.

Bibliografie

Surse primare:

Dmitrieva, Rufina Petrovna, *Skazanie o kniaz'iah Vladimirskih*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscova, Leningrad, 1955

Possevino, Antonio, *The Moscovia of Antonio Possevino*, University Center for International Studies, University of Pittsburgh, 1977

Povesti' o Novgordskom belom klobuke, http://www.portal-slovo.ru/history/39514.php, accesat 24.08.2015

PSRL, vol. 15, partea 1, Sankt-Petersburg, 1904

Skazanie o Vavilone, Podgotovka teksta, perevod i kommentarii N.F. Droblenkovoi, http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4973 accesat 26.06.2015

Stoglav, Tipografia gubernskago pravlenia, Kazan, 1862

Surse secundare:

Bassett, Sarah, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

Brenk, Beat, *Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus Ideology*, „Dumbarton Oaks Papers", vol. 41, Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger on His Seventy-Fifth Birthday, 1987

LeGoff, Jacques, *La civilization de l'Occident médiéval*, Flammarion, Paris, 2008

Grig, Lucy, și Kelly, Gavin, *Two Romes. Rome and Constantinople in Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012

Leuștean, Lucian N., *The concept of symphonia in contemporary European Orthodoxy*, „International Journal for the Study of the Christian Church", vol. 11, nr. 2-3, 2011

McGuckin, John Anthony, *The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Blackwell, Malden-Oxford, 2008

Nicol, D.M., *Byzantine political thought*, în *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-c.1450*, J.H. Burns (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2007

Rozov, N.N., *Povesti' o Novgordskom belom klobuke kak pamiatnik obșcerusskoi publițistiki XV veka,* „Trudî Otdela Drevnerusskoi Literaturî", vol. 9, Akademia Nauk SSSR, Moscova, 1953

Runciman, Steven, *Teocrația bizantină*, Nemira, București, 2012

Skripil', M.O., *Skazanie o Vavilone grade*, „Trudî Otdela Drevnerusskoi Literaturî", vol. 9, Akademia Nauk SSSR, Moscova, 1953

BDD-A27239 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)

Toumanoff , Cyril, *Moscow the Third Rome Genesis and Significance of a Politico Religious Idea*, „Catholic Historical Review", vol. 40, nr. 4, Jan., 1955

Uspenski, Boris, *Ţar' i patriarh. Harizma vlasti v Rossii (Vizantinskaia model' i ee russkoe pereomsmîslenie)*, Şkola „Iazîki russkoi kul'turî", Moscova, 1997

Vassiliadis, Petros „Orthodox Christianity", In *God's Rule. The Politics of World Religions*, ed. J. Neusner. Washington, DC: Georgetown University Press, 2003

Wieczynski, Joseph L., *The Donation of Constantine in Medieval Russia*, „The Catholic Historical Review", vol. 55, no. 2, Jul., 1969

BDD-A27239 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:07 UTC)